

Aktuální problémy sociologie ve světle závěrů XXVII. sjezdu KSSS

V. N. IVANOV
Moskva

Dosažení kvalitativně nové úrovně socialistické společnosti na základě urychlení sociálně ekonomického rozvoje a radikálních změn všech stránek společenského života staví před vědce pracující v oblasti společenských věd odpovědné a složité úkoly.

Životní síla marxisticko-leninské společenské vědy spočívá, jak bylo zdůrazněno v politické zprávě ústředního výboru KSSS XXVII. sjezdu strany, „v nepomíjivé mladosti, ve schopnosti nepřetržitě se rozvíjet, tvořivě zobecňovat nové skutečnosti a jevy, zkušenosti z revolučního boje a sociálních přeměn“ [XXVII. sjezd 1986 : 7].

Zvláštní odpovědnost vědců je podmíněna zvláštnostmi nynější převratné etapy našeho vývoje, situací, která se vytvořila uvnitř země i na světové aréně. Tento vývoj nutně rodí stále nové problémy a rozpory. Jejich včasné odhalování a studium, tvůrčí hledání cest a způsobů jejich efektivního řešení je tím hlavním v práci vědců z oblasti společenských věd, včetně sociologů.

Ve světle závěrů a usnesení XXVII. sjezdu KSSS se rýsuje několik skupin problémů, které přitahují zvláštní pozornost sociologů. V první řadě je mezi nimi třeba uvést problémy spojené se zvýšením role sociální sféry a s aktivizací lidského faktoru ve společenské výrobě v podmínkách její intenzifikace na základě vědeckotechnického pokroku.

Urychlení rozvoje socialistické společnosti a efektivní realizace jejich potenciálních možností předpokládají i aktivnější využívání sociálních složek a faktorů společenské výroby.

Před sociologií stojí úkol vypracovat koncepci takového mechanismu jejich využití, který by mohl zabezpečit za prvé koordinaci společenských, kolektivních a osobních zájmů účastníků výrobního procesu, při respektování objektivně podmíněných rozdílů a neantagonistických rozporů, které mezi nimi existují; za druhé rozvoj iniciativy, podnikavosti a odpovědnosti na všech úrovních společenské výroby při současném prohlubování snahy o realizaci existujících rezerv; za třetí včasné odvrácení či odstranění možného sociálního napětí, komplikací, nesouladu v procesu zajišťování urychleného ekonomického růstu.

Tento mechanismus tvoří sociální složku komplexního hospodářského mechanismu. Předpokládá ovšem prohloubení výzkumu řady uzlových sociálně ekonomických otázek. Jde především o výzkum sociálního klimatu a sociální aktivity různých skupin pracujícího obyvatelstva, o vědecké rozpracování otázek spojených se zdokonalením všech forem stimulace, se zajištěním jejich jednoty a zaměřením na realizaci společensky nutných potřeb na základě důsledné realizace principu rozdělování podle práce.

V rozvoji a zvyšování sociální aktivity všech skupin a vrstev pracujících hraje rozdělování podle práce velmi důležitou úlohu. Hlavní směry jeho rozvíjení se v současné etapě soustřeďují jednak na zdokonalování samotné míry práce, jednak na zvyšování účinnosti sociální kontroly s cílem dosáhnout souladu mezi mírou práce a mírou spotřeby. Na tom závisí jak účinnost stimulovalání vysoce efektivní práce, tak upevňování principů sociální spravedlnosti, vlastních socialismu.

Objektivní logika přechodu k převážně intenzivnímu způsobu ekonomického rozvoje předem určuje základní obecné směry rozvoje stimulace. Jde především o zvýšení materiální zainteresovanosti na efektivitě a konečných výsledcích práce, o to, že u různých kategorií pracujících nemůže existovat stejná zainteresovanost na práci, která se liší svými podmínkami a obsahem. Systém odměňování se přitom nemůže zakládat jen na mzdě v závislosti na množství a kvalitě individuálně vynaložené práce, ale musí přihlížet i k výsledkům kolektivní práce. Rovněž je třeba uvést sociální fondy podniků do těsnějšího souladu s efektivností jejich práce, aby se tak více stimulovala výrobní aktivita pracovníků.

Sjezd zdůraznil účelnost toho, že podnikům a pracovním kolektivům je poskytována větší samostatnost při organizaci výroby a materiální stimulaci práce. Realizaci této směrnice brání komplikace, které jsou na jedné straně výsledkem vývoje v předcházejícím období („rovnostářství“ v odměňování za práci) a na druhé straně důsledkem omezení bránících zvýšení diferenciací mezd.

Veškerá práce na přestavbě hospodářského mechanismu se musí v současné etapě zakládat na důsledné orientaci na sociální důsledky všech rozhodnutí uskutečňovaných v procesu hospodářského života. Na sociální faktory ekonomického růstu je v procesu intenzifikace třeba pohlížet v prvé řadě z hlediska motivů ekonomického chování subjektů společenské výroby, jejich ekonomických a sociálních zájmů, které se ve všem neshodují. Méně než ostatní jsou na přestavbě hospodářského mechanismu například zainteresováni pracovníci ministerstev a resortů, kde bude třeba snížit počet pracovníků či dokonce likvidovat celé řídicí články [Zaslavskaja 1985 : 19–20].

Při stimulaci výrobní aktivity pracujících zaujímá důležité místo otázka zvýšení role spotřeby. Předpokládá, že bude zajištěna těsnější závislost úrovně reálné spotřeby pracovníka na úrovni jeho příjmů získávaných na základě rozdělování podle práce. Je nutno vytvořit dlouhodobé stimuly ke zvyšování pracovních příjmů, dále rozpracovávat socialistický model spotřeby implikující postupné zvyšování rozumných potřeb různých vrstev obyvatelstva. V tomto modelu bude podstatné místo zaujímat formování a uspokojování potřeb rozvíjejících tvůrčí potenciál člověka.

V současné hierarchii sociálních hodnot člověka a socialistické společnosti neustále vzrůstá význam kvalitativních stránek životní úrovně lidu. Zatím však lze těchto stránek jen v omezené míře využít v systému individuálního stimulování pracovníka. Důležité je prohlubování stimulačního působení kvalitativního růstu životní úrovně úměrně tomu, jak se obohacuje obsah osobních zájmů členů společnosti a konsolidují zájmy podnikových kolektivů a populace v jednotlivých oblastech. Na sociálně ekonomické a politické aspekty rozvoje socialistické společnosti má velký vliv optimální spojování pobídek a trestů. Je nutné přímo říci, že úloha negativních stimulů je dosud velmi nepatrná. XXVII. sjezd KSSS v této souvislosti vytyčil požadavek „zvýšit hmotnou a morální odpovědnost za nedostatky a nedbalost v práci“ [XXVII. sjezd 1986 : 305].

Zvláště ostře postavil sjezd otázku sociální spravedlnosti. Obohacuje se její obsah, který v nových podmínkách intenzivněji stimuluje všestranný rozvoj osobnosti, její tvůrčí aktivitu, iniciativu pracovních kolektivů a rovněž přispívá k plnějšímu využívání schopností lidí. Dříve se základní principy sociální spravedlnosti v mnoha případech uskutečňovaly v podmínkách, kdy se ustupovalo od požadavků ekonomických zákonů. Bylo to spojeno s praxí přerozdělování zdrojů mezi odvětvími a územními jednotkami, která se náležitým způsobem neopírala o vědu. Nyní se však vytvářejí takové podmínky pro uskutečňování

principů sociální spravedlnosti, kdy jsou respektovány a plněny požadavky ekonomických zákonů a dodržována ekonomická kritéria. Je to podmíněno tím, že je přesněji a důsledněji uplatňován princip rozdělování podle práce.

V současnosti je naším úkolem překonat tradiční představy o rovnostářském rozdělování jako sociálně spravedlivém. Je nutné přísně vědecky určit sociálně přijatelné rámce a měřítka diferenciací v těsné souvislosti s jejími stimulačními ekonomickými funkcemi a s rozšiřováním objektivních možností pro zvyšování pracovního přínosu pracovníků. Nelze pochybovat o tom, že v současné etapě je nutné diferenciaci prohloubit.

Je třeba věnovat pozornost otázkám spojeným nejen s odstraněním „nivelezace“, ale též se změnou kritérií diferenciací příjmů obyvatelstva, která je v současnosti ve značné míře odtržena od faktické diferenciací pracovního přínosu pracovníků. Přestavba, provedená v této oblasti na základě reálného a důsledného zřetele k rozdílům v pracovním přínosu pracovníků, by v řadě případů umožnila posílit stimulační úlohu pracovních příjmů i v rámci existující diferenciací. Avšak důsledná realizace principu rozdělování podle práce musí být v budoucnosti nutně spojena s prohloubenou diferenciací příjmů obyvatelstva.

Je třeba dále vědecky rozpracovat otázky zdokonalení systému sociálních práv a záruk pracujících, zabezpečovaných platbami a příspěvky ze společenských spotřebních fondů. V podmínkách přechodu k intenzivnímu rozvoji ekonomiky je nutné věnovat větší pozornost dynamice životní úrovně jednotlivých vrstev obyvatelstva, jejichž příjmy mohou z jakýchkoli objektivních příčin podstatně zaostávat za průměrnými příjmy. V důsledku rychlého růstu potřeb (často předstihujících možnosti jejich zabezpečení odpovídajícími zdroji, zvláště v podmínkách zpomaleného tempa ekonomického růstu) se kromě toho platby a příspěvky ze společenských spotřebních fondů nemohou zvyšovat ve stejných proporcích.

Je zřejmé, že při dosažené životní úrovni obyvatelstva je nutné koncentrovat společenské spotřební fondy na uspokojení nejdůležitějších sociálních potřeb a nepoužívat je k řešení takových úkolů, které mohou být plně vyřešeny využitím prostředků obyvatelstva.

V současnosti nabývá na významu otázka racionálního poměru mzdových fondů a společenských spotřebních fondů.

Někteří vědci upozorňují, že systém sociálních záruk, který se do současné doby vytvořil, přispíval k extenzivnímu vývoji ekonomiky a že jeho jednotlivé formy se mohou v nových podmínkách dokonce změnit v brzdicí sílu. Řešení sociálních problémů v socialistické společnosti však musí být komplexní. To se týká i vypracování vzájemně propojené sociálně ekonomické strategie, zahrnující takové otázky, jako je odhalování a mobilizace rezerv existujících v národním hospodářství. V současnosti se zdá nejzřetelnějším nedostatek pracovních sil. Avšak při hlubším a všestrannějším zkoumání celé situace se ukazuje, že je v mnoha směrech umělý, že je důsledkem extenzivních metod rozvoje. Jeho základem je relativně nízká úroveň produktivity práce v řadě odvětví národního hospodářství, velký podíl ruční, málo kvalifikované práce (kolem 50 mil. lidí), vytváření ekonomicky neodůvodněných rezerv pracovní síly v podnicích a institucích, nedostatečná zainteresovanost pracovníků na tom, aby svěřený objem prací byl splněn menším počtem pracovníků, a mnoho jiného. (1)

(1) V r. 1986 bylo v průmyslu celkově cca 700 tis. neobsazených pracovních míst, a to při prakticky jednosměnné práci zařízení. Při vzestupu na koeficient směnnosti 1,7 převyší počet neobsazených pracovních míst 4 milióny (viz *Ekonomičeskaja gazeta* 1986, č. 37, s. 2).

Tuto situaci nelze překonat, aniž by byla věnována zvýšená pozornost jejím sociálním aspektům. Pouze poznání významu a místa sociálních problémů, sociální sféry v představě celého hospodářského mechanismu umožní správné závěry a rozhodnutí ve všech oblastech ekonomické výstavby.

Není pochyb o tom, že právě sociologové musí věnovat prvořadou pozornost otázkám spojeným s určením hlavních směrů a tendencí rozvoje sociální sféry, s koordinací zájmů tříd, sociálních vrstev a skupin, kolektivů a osobností v duchu úkolů sociální politiky strany.

V politické zprávě ústředního výboru KSSS se zdůrazňuje, že je nutné „povidat se nově na další rozvoj sociální sféry a v plném rozsahu ocenit její rostoucí význam“ [XXVII. sjezd 1986 : 45].

Na setkání s vedoucími pracovníky prostředků masové komunikace a propagandy, na němž se diskutovalo o prvořadých úkolech vyplývajících z usnesení XXVII. sjezdu KSSS, M. S. Gorbačov zdůraznil: „Celkově musí být péče o lidi, sociální sféra na prvním místě, nebo přinejmenším na stejné úrovni s výrobou“ [Pravda 1986]. Zde se nahromadilo nemálo problémů teoretického i praktického rázu. Je třeba plně překonat tendenci k technokratickým přístupům, která se v posledních letech projevovala a oslabovala pozornost k sociálním otázkám. To muselo nutně vést ke snížení zainteresovanosti pracujících na výsledku práce, k oslabování pracovní disciplíny a k dalším negativním jevům. Všechny tyto momenty byly zachyceny v řadě sociologických průzkumů.

Ani v současnosti nejsou ojedinělé pokusy řešit ekonomické problémy, tak říkajíc, beze všech ohledů, bez zřetele k zájmům, náladám, ohotě lidí a pracovních kolektivů k odpovídajícím akcím. Pro ilustraci lze uvést fakty, o nichž se již psalo v tisku. Svého času byl například zvýšen oblastní koeficient pro přepočet mezd v severních oblastech Sibiře. Předpokládalo se, že fluktuace kádrů je způsobena nedostatečnou úrovní výdělků. V praxi se však průměrná doba pobytu pracovníků na Severu po zvýšení mzdy zkrátila. Ukazuje se, že velká část pracovníků přijížděla na Sever s úmyslem nashromáždit určitou částku peněz (na koupi domu, auta atd.). Nová mzda jim umožnila, že toho dosáhli rychleji... Jiný příklad: plánované přesídlování obyvatel malých zemědělských osad do středisek kolchozů a sovchozů. Předpokládalo se, že toto opatření zabrzdí přílišný odliv lidí z vesnic. Ve skutečnosti celý proces prudce zesílil. Obyvatelé, s nimiž již stejně pohnuli z místa, začali odjíždět do měst [Izvestija 1986].

V této souvislosti je zvlášť důležité sjednotit úsilí představitelů různých věd při systematickém studiu skutečných zájmů a potřeb různých skupin obyvatelstva.

Závažné úkoly stojí před vědci z oblasti společenských věd, včetně sociologů, v souvislosti s vytvořením systému nepřetržitého vzdělávání, s nadcházející přestavbou vysokoškolského a středního odborného vzdělání, s nutností zdokonalovat systém přípravy odborníků a jejich využití ve výrobě. (2)

V SSSR v současnosti pracuje 894 vysokých škol a 4,5 tis. středních odborných škol a učilišť, které ročně připravují přes 2 milióny odborníků. Na vy-

(2) Bylo provedeno hodnocení „průměrné úrovně vybavenosti vzděláním“, určované jako poměr hodnoty fondu vzdělání k počtu pracujících. Toto hodnocení ukázalo, že v průběhu 20 let rostou v SSSR náklady na zvýšení technické vybavenosti práce mnohem více než rozvoj kádrového potenciálu země. Pro jiné průmyslově rozvinuté země je příznačná opačná tendence: fond vzdělání se rozvíjí rychleji než základní fondy. V též časovém úseku vzrostlo zaostávání střední kategorie dělníků za kategorizací prací (viz *Ekonomika i organizacija proizvodstva*, Moskva 1981, s. 17). Vzhledem k této okolnosti je zvlášť nutné věnovat trvalou pozornost otázkám zajišťování souladu mezi podmínkami rozvoje techniky a kvalifikací pracovníků.

sokých školách pracuje přibližně polovina všech doktorů a kandidátů věd, provádí se zde třetina výzkumů realizovaných vědeckými středisky země. Je pochopitelné, že na kvalitě této práce dnes závisí velmi mnoho [Sovetskaja 1986].

Zároveň se však převaha extenzivních způsobů rozvoje projevila i ve sféře vysokoškolského a středního odborného vzdělání. Trvalý a ne vždy odůvodněný růst počtu vyškolených odborníků nebyl doprovázen zvyšováním kvality jejich vzdělání. Situaci dále komplikoval resortní a lokální přístup k přípravě kádrů.

O nedostacích ve využívání diplomovaných odborníků vypovídají údaje sociologických výzkumů. Až 40 % absolventů vysokých škol a 50 % absolventů středních odborných škol nebylo například využito v souladu s jejich odborností [Politickékoje 1985 : 76]. Dosud nebyla vypracována vědecká kritéria určující nutný počet osob zaměstnaných ve výrobě a řízení. V praxi to vede k tomu, že početní stavy řídicích článků jsou příliš velké, že mnoho mladých odborníků se v nich „usazuje“, místo aby zaujali odpovídající místa ve výrobě.

Je nutné rozvíjet a prohloubit výzkumy sociální efektivnosti praktických opatření spojených se zvyšováním efektivnosti vzdělání, zvláště odborného. Je velmi důležité neustále sledovat názory na vzdělání, které se vytvořily ve vědomí různých skupin obyvatelstva. Jak ukazují výsledky sociologických průzkumů provedených v XI. pětiletce, získání vysokoškolského a středního odborného vzdělání se stalo předmětem honby za něčím sociálně prestižním. Určitá část mladých lidí nespojuje ve svých životních plánech získání vysokoškolského vzdělání nutně s prací ve zvoleném oboru.

V politické zprávě ústředního výboru KSSS bylo zdůrazněno, že pro marxisticko-leninské strany má životně důležitý význam analýza problémů spojených se vzájemným vztahem tříd a sociálních skupin [XXVII. sjezd 1986 : 51]. Komunistická strana, pečlivě přihlížející ve své politice k jejich společným i specifickým zájmům, zabezpečuje pevnou jednotu společnosti, úspěšné řešení jejich nejdůležitějších a nejsložitějších úkolů.

Avantgardní místo přísluší v sovětské společnosti dělnické třídě. Díky svému postavení v systému socialistické výroby, své politické zkušenosti, vysoké uvědomělosti a organizovanosti, pracovní a politické aktivitě stmeluje dělnická třída naši společnost, hraje vedoucí úlohu při zdokonalování socialismu, při upevňování socialistického způsobu života. Trvalá péče o upevňování svazku dělnické třídy, rolnictva a inteligence je úhelným kamenem politiky Komunistické strany Sovětského svazu. Právě zde tkví velké možnosti koncentrace sil k urychlenému řešení ekonomických a sociálních úkolů vytyčených XXVII. sjezdem KSSS.

Studium zákonitostí a tendencí utváření beztrždní společenské struktury a pohybu k plně sociální homogenitě nadále zůstává centrálním směrem vědeckých výzkumů.

Sjezd věnoval mimořádnou pozornost sociálním problémům obyvatelstva, stanovil úkol všestranně zdokonalit demografické procesy a ukázal vědcům pracujícím v této oblasti konkrétní směry výzkumů. V této souvislosti je nutné nejen zlepšit objektivní, materiální předpoklady rozvoje obyvatelstva, ale též optimalizovat složky demografických procesů související se způsobem chování.

Při realizaci směrnic sjezdu je nutné soustředit úsilí především na odhalení faktorů upevňujících zdraví obyvatelstva a prodlužujících délku jeho života a pracovní způsobilosti, na problémy růstu počtu obyvatelstva, zvyšování porodnosti, sňatečnosti, snižování rozvodovosti, na otázky specializace, psychického a fyzického rozvoje dospívajících generací, na formování jejich demografických orientací. Stálou pozornost vyžadují problémy související se spojením rodin-

ných a reprodukčních funkcí žen, s jejich výrobní a společenskou činností, otázky zvyšování pracovní a sociální aktivity důchodců a rozvoje sociálních a každodenních služeb, které jsou jim poskytovány. Aktuální zůstávají i regionální sociálně demografické otázky, včetně migračních problémů, zvláště v Nečernoze, ve střední Asii, východní Sibiři a na Dálném východě a rovněž v oblastech, které jsou nově hospodářsky využívány.

Je třeba odkrývat obecné a situační momenty v tendencích porodnosti, úmrtnosti atd. Probíhající změny se někdy chápou jako základní zlom v hlavních tendencích. Například v letech 1983–1985 došlo v SSSR ke zvýšení porodnosti: počet narozených dosáhl přibližně 5,4 mil. ročně oproti 4,6–4,8 mil. koncem sedmdesátých let [Narodnoje 1986 : 31]. Tento vzestup má pravděpodobně dočasný charakter, představuje „demografickou vlnu“, která bude mít v budoucnosti odpovídající důsledky.

Vzestup byl do určité míry vyvolán realizací opatření demografické politiky, zavedených v roce 1981. Postupné, nikoli současné zavádění těchto opatření na území země vedlo k tomu, že porodnost se nejprve zvýšila v některých republikách a poté v jiných. V roce 1983 vzrostla porodnost zvláště v Rusku, na Ukrajině a v Bělorusku, avšak v roce 1985 se počet narozených v těchto republikách poněkud snížil, zatímco v jižních republikách se zvýšil. Situační změny v porodnosti neměly vliv na strukturu hlavních tendencí.

Předpokládá se, že ve XII. pětiletce budou na podkladě výzkumu různých druhů demografického chování, jeho typů a strategií jeho formování vypracovány vědecké základy a praktická doporučení k realizaci efektivní demografické politiky v celé zemi i v jednotlivých oblastech s přihlédnutím k jejich specifice.

Vzhledem k úkolu zvýšení aktivity lidského faktoru při urychlování tempa sociálně ekonomického rozvoje země získává velký význam zkoumání otázek zdokonalování pracovního potenciálu. Bude účelné provést nejprve výzkumné práce na příkladu jedné či dvou oblastí s tím, že později bude vypracována typová metodika a proveden cyklus výzkumů na celorepublikové úrovni. Na základě tohoto výzkumu bude možné vypracovat cílový komplexní program zdokonalování demografického a pracovního potenciálu země.

Důležité místo zaujímají ve výzkumné činnosti sociologů otázky spojené se studiem stavu společenského vědomí a veřejného mínění.

Realizace strategie urychlování sociálně ekonomického rozvoje země není myslitelná bez cílevědomého působení na vědomí lidí, bez formování veřejného mínění adekvátního řešeným úkolům. Systematické studium veřejného mínění a jeho využívání při praktických přeměnách se stává jedním z hlavních prvků vědeckého a ideologického zabezpečení programových směrnic strany.

V souladu se směrnicemi obsaženými ve sjezdových materiálech provedlo Středisko pro výzkum veřejného mínění Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR ve spolupráci s dalšími organizacemi řadu anket orientovaných k tak důležitým otázkám, jakými jsou boj s opilstvím a alkoholismem, ochrana životního prostředí, sociálně ekonomický rozvoj Nečernoze, propagace a realizace usnesení XXVII. sjezdu KSSS aj.

Získané údaje svědčí především o tom, že uvedené problémy jsou v centru pozornosti obyvatelstva. Vezměme například otázku boje s opilstvím a alkoholismem. Anketa mezi obyvatelstvem středních měst země (rozsah výběrového souboru činil 3000 lidí) ukázala, že boj, který se ve společnosti rozvinul proti tomuto sociálnímu zlu, podporuje naprostá většina dotázaných (89 %). 49 % z nich plně souhlasí s provedenými opatřeními, domnívá se však, že je nutné jejich zpřísnění; 26 % dotázaných souhlasí s provedenými opatřeními, domnívá

se však, že by měla být zmírněna. 50 % dotázaných se domnívá, že boj za střízlivý způsob života probíhá v pracovních kolektivech úspěšně a účinně. Jako pozitivní moment je třeba vyzdvihnout fakt, že 38 % dotázaných uvedlo, že snížilo spotřebu lihovin nebo vůbec přestalo pít. Výzkum rovněž ukazuje, že jednou z vážných překážek při překonávání opilství jsou tradice a zvyky oslavovat různé události v osobním a společenském životě „popíjením“.

Řešení teoreticko-metodologických problémů výzkumu veřejného mínění má být věnována zvýšená pozornost. Přestavba společenského života, přeoriento-
vání společenského vědomí předpokládá znalost složitého vzájemného působení, které probíhá mezi jednotlivými stránkami skutečnosti a subjektem veřejného mínění, osvětlení zvláštností psychologických, sociálně psychologických a sociálních mechanismů formování veřejného mínění.

Empirické studium veřejného mínění v jeho rozmanitých aspektech (vy-
jádření, formování, praktická realizace) musí zřejmě vycházet z nezvratného faktu, že veřejné mínění se formuje pod vlivem celého souhrnu různých podmínek či přesněji pod vlivem dvou řad faktorů vnější a vnitřní determinace. Jednotlivé individuální názory a akty chování přitom nejsou spojeny s jednotlivými izolovaně existujícími momenty působení, ale se systémem působení, nejsou spojeny s jednotlivými událostmi, ale se systémem událostí nebo situací. Tento závěr je mimořádně důležitý i pro sociologický výzkum veřejného mínění, které, i když není pouhou sumou názorů jednotlivců, z těchto názorů vzniká. Proto je nutné zkoumat a objasňovat zvláštnosti působení, či přesněji řečeno úlohu informačně propagandistického procesu při cílevědomém formování veřejného mínění.

Je také třeba aktivizovat práci v oblasti sociálního prognózování, zvláště zpracovávání prognóz sociologického charakteru. Tato práce má zásadní význam, neboť umožňuje vytvořit teoretické základy pro převod sociálních prognóz z úrovně dosud poměrně častých pokusů o předvídaní průběhu procesů, které je možno modifikovat řídicími prostředky, na kvalitativně vyšší úroveň odkrývání perspektivních problémů, které lze řídicími prostředky řešit, a poté určování optimálních způsobů jejich řešení. Jde o takzvané průzkumné a normativní prognózy umožňující podstatně zvýšit úroveň objektivitu, a tedy i efektivnosti programů, projektů, průběžných řídicích rozhodnutí.

V průběhu XI. pětiletky uskutečnili sociologové Ústavu sociologických výzkumů AVSSSR komplexní monografický výzkum věnovaný otázkám průzkumného sociálního prognózování. Tento výzkum ukázal na zvláštnosti prognóz nazrávání a překonávání sociálních problémových situací. Omezil se na teoretické vytyčení otázek: byl proveden pokus o systematizaci perspektivních sociálních problémů sovětské společnosti. Ve skutečnosti šlo o první přiblížení ke konkrétní průzkumné prognóze dlouhodobého charakteru, zaměřené na očekávané změny v sociální struktuře sovětské společnosti, v systému sociálních potřeb osobnosti a společnosti, v oblasti sociální organizace a řízení, ve struktuře času a životního prostředí společnosti, ve sféře sociální organizace práce, rodiny a každodenního života, vzdělávacích institucí a kultury.

Ve XII. pětiletce byly zahájeny analogické práce na normativním sociálním prognózování. Pozornost se soustředila na možné způsoby dosažení sociálních cílů společnosti v oblasti práce a každodenního života, lidového vzdělání a péče o zdraví, kulturních institucí a životního prostředí společnosti. U každého z těchto aspektů se podrobně zpracovávají konkrétní normativní prognózy dlouhodobého charakteru.

Konečným cílem průzkumné prognózy je, jak víme, strom sociálních problémů. Naproti tomu normativní prognóza vychází ze stromu sociálních cílů

stanovených kladením cílů podle dříve známých kritérií a uzavírá se určením možných způsobů vedoucích k dosažení těchto cílů, to znamená nalezením určitých optimálních stavů zkoumaných procesů. To vedlo k myšlence předložit uvedené optimální stavy ve formě konkrétních sociálních projektů, přesněji řečeno projektů sociálních inovací odpovídajících dosažení toho či onoho optimálního stavu. Tato myšlenka byla konkrétně realizována rozvojem nového směru výzkumů — prognostického sociálního projektování, zahájeného mimochodem před rokem a půl z iniciativy oddělení filozofie a práva AV SSSR. Spojily se zde síly vědců řady ústavů. Tato iniciativa byla podpořena i moskevským městským výborem KSSS, přičemž za objekt prognostického sociálního projektování byla se souhlasem městského výboru strany zvolena moskevská aglomerace.

Požadavek XXVII. sjezdu KSSS, adresovaný všem vědcům pracujícím v oblasti společenských věd, včetně sociologů, charakterizovaný rozhodným obratem k nazrálým praktickým problémům socialistické společnosti, ke zdokonalování socialistického způsobu života, k hledání cest a způsobů, jak překonávat negativní procesy a jevy (nepracovní příjmy, lhostejný vztah k socialistickému vlastnictví, byrokratismus atd.), předpokládá, že se bude věnovat stálá pozornost zvyšování efektivnosti prováděných výzkumů, jejich praktickým výsledkům.

V této souvislosti nabývá otázka využití výsledků sociologických výzkumů zvláštní aktuálnost. Je aktuální proto, že dosud zůstávají nevyřešeny mnohé teoretické, metodické a organizační otázky spojené s rozpracováváním doporučení sociologů a s jejich zaváděním do praxe, s formováním různých úrovní sociologického myšlení (analogicky k ekonomickému myšlení) u vedoucích pracovníků.

Existují dvě blízké, avšak obsahově nikoli totožné kategorie, které nás zajímají v kontextu zkoumaného problému. Je to jednak „využití výsledků výzkumu“, jednak „zavedení doporučení do praxe“. Co nás dnes v této souvislosti nejvíc znepokojuje? Je to zřetelně nedostatečná úroveň využívání sociologických výzkumů, včetně zavádění doporučení do praxe. Příčiny jsou různé.

První z nich spočívá v nevyjasněnosti vztahů mezi objednavateli a realizátory. Vzájemné závazky, které existují, jestliže se výzkumy provádějí na základě smlouvy, nestanoví zpravidla konkrétní body reglementující činnost objednavatele vzhledem k využití výsledků sociologických výzkumů. Objednavatel s nimi může naložit, jak se mu zlíbí.

Praktická doporučení a řídicí rozhodnutí mají něco společného; v obou případech se předpokládají nějaké cílevědomé změny v existujícím stavu věcí. Avšak zatímco řídicí rozhodnutí má závazný charakter, a proto jej nelze v praktické činnosti vedoucích pracovníků pominout, mohou doporučení bez-trestně a rychle upadnout v zapomenutí.

V posloupnosti stadií či etap sociologického výzkumu je vypracování praktických doporučení závěrečnou etapou. Právě v této etapě vyvstávají zvláště ostře otázky vzájemných vztahů objednavatelů a realizátorů.

Druhou příčinou je kvalita doporučení samých, jejich nezřídka povrchní, příliš abstraktní charakter, absence adresáta, lhůt, předpokládaného efektu, nedostatečný zřetel k reálným ekonomickým, finančním, lidským a dalším možnostem toho či onoho podniku, sdružení či regionu.

Proč je tomu tak? Protože v etapě vypracovávání doporučení chybí nutná součinnost se stranickými, sovětskými a hospodářskými orgány, s odborníky z jiných oblastí vědy.

Je též třeba přihlížet k zásadním možnostem sociologie, k jejímu vědeckému instrumentariu v dané vývojové etapě této vědy. Není pochyb o tom, že různá

odvětví sociologie jsou v různém stupni propracována. Existují odvětví, která si již dnes činí nárok na relativní samostatnost: patří mezi ně sociologie práce, masových sdělovacích prostředků, vzdělání, města, vesnice, mládeže atd.

Svou úlohu ovšem hraje i profesionální kompetentnost jednotlivých vědeckých kolektivů, které přistupují k řešení složitých sociálních problémů.

Nízká úroveň vědecké kompetentnosti a profesionality vede k četným chybám v různých stádiích sociologického výzkumu. Nedostatky v metodice shromažďování informací vedou ke snížení jejich spolehlivosti a hodnověrnosti. Dále následují chyby v interpretaci, v odkrývání příčinných souvislostí. To vše se musí projevit i na kvalitě doporučení.

Aniž bychom si činili nárok na vyčerpávající výklad metodiky zavádění doporučení, chtěli bychom se zastavit u několika momentů. Je zřejmé, že již dnes lze na základě existujících názorů a přístupů vymezit určitý model zavádění doporučení. Tento model by s přihlédnutím k charakteru výzkumů a problematiky mohl zahrnovat následující prvky či etapy.

1. Hodnocení možností pro zavedení inovace (ekonomických, organizačních, kadrových atd.).
2. Volba optimální varianty.
3. Formování plánu — programu zavedení.
4. Prověření v lokálním měřítku.
5. Realizace.
6. Hodnocení efektivnosti.
7. Provedení korektur v doporučení.

Toto schéma je ovšem podmíněné, avšak obsahuje v sobě metodický přístup.

Bez ohledu na značné zkušenosti z empirických sociologických výzkumů jsou dosud nedostatečně prozkoumány poznávací možnosti používaných metodik shromažďování údajů, zákonitosti a mechanismy vzájemného působení společenského a skupinového vědomí, osobních charakteristik respondenta, jeho hodnotových orientací a názorů na jedné straně a normativně hodnotové struktury vědomí výzkumníka či tazatele shromažďujícího informaci a různých charakteristik výzkumného instrumentária, například dotazníku, na straně druhé. Široká metodologická a konkrétně experimentální analýza struktury a vzájemného působení uvedených prvků by umožnila značně prohloubit poznávací (heuristické) možnosti sociologie. Tento úkol je mimořádně důležitý i v rovině aplikace, protože na jeho řešení závisí i vyřešení otázky zvýšení kvality sociologických dat. V současném vývojovém období sociologie má zvláštní význam rozpracování metodologie a metodiky srovnávacích sociologických výzkumů. Pro naši zemi, v níž existují značné regionální zvláštnosti, má takové vytyčení problému konkrétní praktický význam.

Důležitým aspektem metodického zkoumání je vypracování metod a modelů matematické analýzy získaných údajů. Víme, že v sociologii je to velmi specifická otázka, na jejím řešení však závisí hloubka získávaných závěrů, operativnost a ekonomičnost výzkumného procesu. V XI. pětiletce bylo v tomto směru dosaženo určitých úspěchů v teoretickém i aplikovaném aspektu: bylo publikováno několik monografií, které byly kladně přijaty vědeckou veřejností, do řady sociologických středisek v zemi bylo zavedeno programové vybavení pro počítače (vypracované Ústavem sociologických výzkumů AV SSSR). Předpokládá se, že ve XII. pětiletce se výzkumy v tomto směru podstatně prohloubí.

Včasné zpracování teoreticko-metodologických a metodických otázek sociologie je nezbytnou podmínkou úspěšné realizace složitých a mnohotvárných úkolů, které před ní klade praxe komunistické výstavby.

Přeložil Otakar Vochoč

Použitá literatura

Ekonomičeskaja gazeta 1986, č. 37.

Ekonomika i organizacija proizvodstva. Moskva 1981.

Izvestija. 18. 4. 1986.

Političeskoje samoobrazovanije 1985, č. 9.

Pravda, 15. 3. 1986.

Sovetskaja kultura, 5. 6. 1986.

Zaslavskaja, T. I.: *O socialnom mechanizme razvitija ekonomiki*. In: Puti soveršenstvovanija socialnogo mechanizma razvitija sovetskoj ekonomiki. Novosibirsk 1985. XXVII. sjezd KSSS. *Dokumenty a materiály*. Praha 1986.